

novum, kojim će se renesansa legitimirati kao ishodište novovjekovlja. Čini se da je autorica napokon ipak pronalazi u probouju mišljenja u ono beskonačno (kako unutarne, tako vanjsko; u beskonačnosti prostora i u korelaciji s njom u beskonačnosti mišljenja), što u tekstu označava sintagma poput »die Entdeckung der Unendlichkeit«, »Die Explosion ins Unendliche«, »Das Einrechnen des Raumgeföhls für die Renaissance« itd. Taj probouj u beskonačno predstavlja ujedno početak novovjekovnog iskušavanja slobode, ali i bezmjesnosti (Ortlosigkeit). Da bi podnio »širinu beskonačnog prostora« (Pascal), razvit će čovjek, naglašava Gerl, sigurnost samouzvjensnosti u mišljenju, što biva odsad »metodičko ophođenje sa stvarima«. I na štetu svijeta biva, reći će Gerl, to da svijet biva protu-stavom (Wider-stand), otporom, *Gegen-stand* i *ob-iectum*, no biva i na štetu čovjeka, čovjeka koji već u Descartesa biva *sub-iectum*, biva onim pod-ređenim, vlastita mišljenja naime (»zum Unter-Legenen, des eigenen Denkens nämlich«).

U završnom poglavlju iznosi autorica i neke natuknice za promišljanje zametaka *novuma* novovjekovlja u renesansnoj filozofiji, paradigmatično, ocrtavanjem Galileieva probouja, iskoraka iz monizma »naturalne mistike« u prirodnu mehaniku.

Na kraju nam valja, procjenjujući doprinos ovog rada istraživanju renesanse, istaći: svaki povjesničar filozofije, napose pak onaj koji se intenzivnije bavio renesansom i renesansnom filozofijom, svjestan je teškoće zadatka jednog jezgrovitog prikaza koji bi uz to obuhvatio sve aspekte te epohe i njene filozofije. U ovoj knjizi autorici je uspjealo da, tematizirajući različite problematske sklopove u vezi s renesansom i renesansnom filozofijom obuhvati gotovo sve, za razumijevanje procesa što su tu na djelu, relevantne aspekte. Za to što na neka pitanja u vezi s razumijevanjem i određenjem renesanse kao epohe nismo dobili odgovor ni u ovoj knjizi, ne leži »krivnja« samo na autorici već i na složenosti materije kojom se knjiga bavi.

ERNA BANIC-PAJNIC

ENCIKLOPEDIJA MISTIKA, Zagreb, Naprijed, 1990, I—II.
S francuskog preveli: Milivoj Mezulić, Franjo Zenko, Gordana V.
Popović, Klara Gönc-Moačanin

Prvo izdanje ove *Enciklopedije mistikâ* priredili su izdavači (Ed. Robert Laffont et Ed. Jupiter) koji su poznati našoj javnosti po izdanju *Rječnika simbola* (mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi) što ga je u našem prijevodu izdao prošle godine Nakladni zavod MH. Ovo pak izdanje *Enciklopedija mistikâ*, koje je drugi, gore navedeni pariški izdavač ponovno objavio u relativno kratkom roku, što je znak da je prvo izdanje imalo uspjeha na tržištu, realizirala je s urednikom Marianom Berlewim i grupom stručnjaka Marie-Madeleine Davy, čije ime figurira kao autorsko čitavog izdanja. Osim nekoliko stručnih priloga u pojedinim svescima, M.-M. Davy napisala je i »Predgovor« (1. sv., str. VI—XXIX i 3. sv., str. VII—XXV), a kao »Uvod« (1. sv., str. XXIX—XLVI) pretiskala je članak Jeana Baruzzia

Uvod u istraživanja mističkog jezika (Introduction à des recherches sur le langage mystique) objavljen 1932. g. (u časopisu »Recherches philosophiques«). Taj se članak i danas među stručnjacima smatra jednim od klasičnih tekstova s područja istraživanja mističke literature.

Shema čitavog izdanja kulturološkog je karaktera, što znači da je materija izložena po krugovima kultura. Tako prvi dio uz mistiku šamanizma koji je sibirskog i srednjoazijskog porijekla, sadrži mistiku u Grka, Židova, gnostika i prvotnog kršćanstva. Drugi dio posvećen je mistikama zapadnoevropskog kulturnog kruga: mistici zapadnog kršćanstva, ezoterizma, protestantizma i islama. Treći dio obrađuje mistike Srednjeg istoka i to Egipta, Mezopotamije, Irana, hinduizma i indijskog budizma. U četvrti dio ušle su mistike budizma Dalekog istoka: tibetanskog, kineskog, japanskog, yi kong, tch' an i zen budizma. Kako je vidljivo, kriterij nije jedinstven: jednom su to naprosto narodi, odnosno države, a drugi puta velike svjetske religije. Imajući u vidu neslaganje među povjesničarima i teoretičarima kulture oko kriterija klasifikacije 'kultura', smatramo da je redosljed više praktične nego teorijske prirode. Najvažnije je pritom ipak da ni jedno svjetski relevantno žarište mistike nije ispušteno, što treba odmah istaknuti kao pozitivnu vrijednost ovoga izdanja.

Unutrašnja je shema pojedinoga dijela standardna, tj. već uobičajena u istovrsnim ili analognim izdanjima: 1. Popis relevantnih časopisa, kolekcija, rječnika, specijaliziranih za proučavanje mistike; 2. Enciklopedijski članci koji obrađuju pojedinu tematsku jedinicu (npr. Mircea Eliade: Šamanizam — mistička iskustva kod primitivnih); 3) Bilješke i bibliografija uz pojedini članak; 4) Indeks imenâ (mistikâ, autorâ o mistici, mjestâ koja su bila ili jesu žarišta mistikâ); 5) Sadržaj. Kako se vidi, shema nije komplicirana. U njoj se može snaći ne samo specijalist stručnjak nego je ona jednostavna, praktična i primjerena širokom spektru potencijalnih korisnika.

Već iz ovog sažetog opisa izdanja u cjelini očito je da se ne radi o nekom enciklopedijskom rječniku »tehničkog« karaktera u kojem bi se u mnoštvu natuknica »suhim« enciklopedijskim stilom i načinom tumačili pojedini termini što se susreću u pojedinim mistikama, odnosno u pojedinim mistika. Jezik je same mistike naime vrlo ezoteričan pa je i terminologija u literaturi koja se teoretski bavi mistikom osebujna, bilo da se radi o nazivima raznih psihotehnikâ mističkog iskustva, njegova idejnog sadržaja ili načina njegova priopćavanja drugim osobama ili zajednicama. Sve je to naravno objašnjeno, ali ne istrгнуo iz konteksta živog mističkog iskustva. U prikazu pojedinog mističkog pravca ili pojedinog mistika inzistira se na širem i užem kontekstu s rekonstrukcijom i opisom kulturnopovijesne, odnosno specifičnije, povijesnoreligijske, povijesnofilozofske te socio-političke pozadine dotičnog mističkog iskustva.

Sigurno da jedna enciklopedija mistikâ, ma kako da je stručna, objektivnoznanstvena, nije, po naravi same stvari i ne može biti bez osnovnih pretpostavki u pogledu samog mističkog fenomena. *Enciklopedija mistikâ* o kojoj je riječ ima jednu teoriju mističkog fenomena, manje kao strogo definiranu i pojmovno strukturiranu polaznu točku nego više kao inspiracijsku ideju vodilju u realizaciji čitavog projekta. Elementi teorije mističkog fenomena implicirani su dakako u svakom pojedinom prilogu. Teorijski pristup mistici međutim, relevantan za čitavu ediciju, ekspliciran je u već spomenutim *Predgovorima* iz pera Marie-Madeleine Davy. Dvije su osnovne njezine teze: Prvo: mističko je iskustvo svojevrsno duhovno is-

kustvo u povijesti čovječanstva, koje se ne može svesti ni na jedno njemu srodno iskustvo: religijsko, pjesničko ili filozofsko. To je teza koja je uostalom zajednička svim teoretičarima mističkog fenomena, što je i razumljivo: ona funkcionira kao opravdanje postojanja same teorije, a u ovom konkretnom slučaju samog projekta kao takvog. Drugo: mističko iskustvo u sebi je jedinstven fenomen koji se doduše očituje na razne načine, ali je rasprostranjen u prostoru i vremenu u izvornoj jedinstvenosti simultano, tj. svagda sinhronijski. Ova je teza relevantna ne samo kulturološki, antropološki, nego, izvedeno, i politički. Njome se potkopava evropocentrizam, korijeni kojega su žilavi i isprepliću se i međusobno pothranjuju u svim sferama: kulturnoj, ekonomskoj i političkoj. U biti, tj. u kvaliteti mističkog fenomena nema i ne može biti razlike u mistikâ Istoka i Zapada. Jer, »Istok i Zapad se ne mogu razdvajati, čovječanstvo je jedno i istraživač koji je vazda budan otkriva ne samo mostove koji ih spajaju nego početni zametak (germe initial) što utemeljuje njihovo iskonsko jedinstvo«. Postoje razlike u manifestaciji, očitovanju mističkog iskustva na svim semantičkim razinama. Autorica ukazuje na njih, posebno ističući razliku u socijalno-političkom značenju mističkog fenomena na Istoku i Zapadu. Historičari religije i mistike, kao što su Henry Corbin, Mircea Eliade, G.-G. Scholem, Gilbert Durand, na koje se autorica posebno poziva, svagda su u svojim radovima, između ostalog, ukazivali i na različitu socijalno-političku sudbinu mistikâ na Istoku i Zapadu: na Zapadu je mistik gotovo redovito sumnjičen da se odjeljuje od »oficijelnog religijskog autoriteta«, da uzdrmava »sigurnost« s kojima autoriteti socijalno i politički etabliranih religijskih zajednica ideologizirajućim metodama navještaju dogmatske sadržaje svojih religija. Valja općenito napomenuti da je ovaj kritički socijalno-politički pristup mističkom fenomenu profilirano zastupljen ne samo u spomenutim »Predgovorima« i prilogima M.-M. Davy nego i u člancima ostalih autora. U tom pogledu se može reći da je izdanje realizirano u onom pozitivnokritičkom duhu koji općenito prevladava u duhovnoznanstvenom pristupu mistici danas.

Odnos prema mistici mijenjao se naime u duhovnoj povijesti čovječanstva. Ovdje neka bude naznačena samo kratka skica te promjene stava prema mistici na Zapadu, kako bi se jasnije uočila karakteristika sadašnjeg trenutka, u kojem se pojavljuje i ovo izdanje. Općenito se može reći da je do prosvjetiteljstva prevladavao pozitivan stav prema mističkom fenomenu. S Kantom počinje negativnokritički stav, jer on u duhu svoje filozofije govori o mistici i »misticizmu« kao »preskoku od pojmova prema onome što se ne može misliti.« Time se začinje ona racionalistička struja u kritici mistike koncem 18. i tijekom 19. stoljeća koja će za označavanje mističkog fenomena gotovo redovito upotrebljavati izraz »misticizam« dajući mu pejorativnu konotaciju time što će mistički fenomen kvalificirati kao »sanjarije«, »religiju osjećaja«, »bolesnu izraslinu ljudskog bića« ili pak općenito kao »izvor mnogostrukih duševnih poremećaja«, što je sve predmet više psihijatrije nego duhovnih znanosti i ozbiljne duhovnoznanstvene kritike.

Snažnu rehabilitaciju doživljava mistika u romantizmu kao reakciji na prosvjetiteljski racionalizam koji je uz svoje pozitivne strane, dakako, obezvrijedio izvore sublimne duhovnosti. Uz Novalisa, Goethea, Schellinga i mnoge druge čak je i Hegel rehabilitirao 'mističko' koje mu je istoznačno sa 'spekulativnim'. Jedino se naime spekulativno može zahvatiti »konkretno jedinstvo određenja« koja su razumu dostupna samo u njihovoj »odijeljenosti« te zbog toga razum i jest princip »apstraktnog identiteta«.

U reakciji na romantizam i njegove filozofeme, posebno na Hegelov apsolutni idealizam s mističkom jezgrom, javlja se negativna filozofijska kritika mistike (L. Feuerbach, K. Marx, K. E. Dühring, M. Nordau) inspirirana materijalizmom i pozitivističko-racionalističkim duhom prirodnih znanosti u usponu. Nakon nijansiranijeg pristupa novokantovaca mističkom fenomenu (E. v. Hartmann, H. Cohen, R. Eucken, W. Windelband) nastupa struja koja pozitivno vrednuje mistiku kao svojevrsni duhovni kompleks višedimenzionalnog značenja (F. Mauthner, G. Landauer, E. Troeltsch, E. Cassirer, M. Scheler) polazeći od kritike jednostranosti naturalističkog i pozitivističkog duha prirodnih znanosti koji se nastoji nametnuti kao norma znanstvenosti općenito. S druge strane, intenzivnija istraživanja psihologije i sociologije religije sve više rasvjetljuju osebnost mističkog fenomena i otkrivaju njegovu kritičku funkciju unutar etabliranih religija i religioznih zajednica integriranih u problematične socijalno-političke sisteme. U tom se smislu i u marksističkih mislilaca (E. Bloch, E. Fromm, R. Garaudy, L. Goldmann) zbiva pomak u pozitivnokritičkom pristupu mističkom fenomenu bilo kao praizvoru »utopijskog«, »mesijanističkog«, »eshatologijskog« u funkciji kritike, bilo izravne bilo neizravne, okružujuće socijalne zbilje, bilo pak kao iskonskom porivu za autentičnim postojanjem unutar svagda alijenirajućih sociopolitičkih struktura, posebno ove naše racionalističkoznanstvene, tehnološke civilizacije što generira raznolike psihičke poremećaje kako na individualnom planu tako i na planu socijalnih zajednica. Pod utjecajem ovih autora, ili pak autohtono i autonomno, javila se i u nas tzv. »topla struja« unutar marksističke kritike religije, koja je spremna na fleksibilniji pristup ne samo religiji općenito nego i mistici, ukoliko je suditi prema sporadičnim napisima o fenomenima koji su sekundarni ili tercijarni derivati primarnih mističkih izvora [razne vrste »transcendentalne meditacije«, karizmatičke grupe unutar kršćanskih i fundamentalistička strujanja vankršćanskih religioznih zajednica] što se sve tu i tamo javlja i u nas, bez obzira na to da li kao pomodni import izvana, bilo kao samonikli, autentični bunt protiv deficijentne duhovnosti u životnoj okolini.

U atmosferi tog probuđenog interesa za mistički fenomen nastala je i *Enciklopedija mistikâ* o kojoj je riječ, koja na svoj način kritički osvjetljuje sadašnji trenutak krize zapadnjačke racionalističke civilizacije koja je, čini se, ostala bez živih izvora duhovnosti koji bi mogli pridonijeti iznalaženju opet jedne velike, epohalne civilizacijske alternative.

FRANJO ZENKO

Vanja Sutlić: KAKO ČITATI HEIDEGGERA, Uvod u problematsku razinu »Sein und Zeit«-a i okolnih spisa, »August Cesarec«, Zagreb, s.a., 331 str. (Biblioteka Suvremene teme)

Nakon mnoštva članaka i studija ovo je prva knjiga o Heideggeru kod nas. Njenom autoru to je treća i posljednja za života objavljena knjiga: dvaput mu je sugovornik bio Marx, dok je ovoga puta za sputnika k povijesnom mišljenju odabrao svog nedvojbeno najvažnijeg suvremenika.